

Bespreknotitie Signalement

Deze notitie heeft een pagina en twee bijlagen

- Bijlage 1 Achtergrond document Thema's - Korte samenvatting van geïdentificeerde thema's in diverse bronnen.
- Bijlage 2 Eerste aanzet voor signalement

Inleiding

ZonMw wil samen met het veld haar pro-actieve rol doorontwikkelen door te signaleren, te verbinden en impact te versterken. Opstellen van signalementen is een taak van ZonMw.

ZonMw stelt een rapport op voor het ministerie van VWS over de COVID-19 gerelateerde kennisopgaven voor de driehoek wetenschap, zorg en beleid in de komende vijf tot tien jaar: hoe en op welke thema's kan ZonMw met kennisontwikkeling en -implementatie bijdragen om uitbraak van een infectieziekte (zoals COVID-19) te voorkomen en om de gevolgen van een infectieziekte (zoals COVID-19) uitbraak (pandemie) het hoofd te kunnen bieden? Werktitel: Signalement COVID-19 gerelateerde kennisopgaven voor driehoek wetenschap, zorg en beleid.

We stellen voor om niet opnieuw te beginnen maar in het signalement voort te bouwen op:

- KNAW en WRR, Navigeren en anticiperen in onzekere tijden, 2 september 2021
<https://www.wrr.nl/actueel/nieuws/2021/09/02/wrr-en-knaw-overheid-moet-anticiperen-op-verschillende-coronascenarios>
- Kennisagenda Digitale samenleving, een initiatief genomen vanuit de chief science officers van acht ministeries (SZW, VWS, JenV, OCW, BZK, I&W, EZK en BZ).

We zijn van mening dat uit deze twee rapportages de juiste thema's en onderzoeksvragen zijn te halen waar kennisontwikkeling nodig is. Een eerste aanzet daarvoor vindt u in bijlage 1. Voor sommige van de genoemde thema's heeft ZonMw samen met experts uit het veld al een goed beeld van wat nodig is op de korte tot middellange termijn. Denk aan de opgaven die er zijn rondom vaccinaties Andere thema's verdienen nog verdieping. Met name op het terrein van de gevolgen van de coronacrisis op de mentale gezondheid hebben we nog minder zicht.

In een eerste uitvraag van het ministerie van VWS heeft ZonMw al een aantal belangrijke thema's doorgegeven. Deze uitvraag moest in een paar dagen af en is daarom zeker niet volledig uitgewerkt. Onze reactie vindt u in bijlage 1. Kort samengevat pleiten we voor meer onderzoek op de thema's:

- Preventie en leefstijl – comorbiditeit en chronisch ziekte
- Epidemiologie en transmissie
- Longcovid
- Non covid met nadruk op de GGZ
- Pandemische paraatheid

Voorts geven we aan dat investeren in de infrastructuur voor onderzoek en in de data infrastructuur nodig is om snel in te kunnen spelen op vragen in een crisis.

Vragen aan Koepelcommissie

In Bijlage 1 vindt u een korte samenvatting van geïdentificeerde thema's.

In Bijlage 2 leest u een eerste aanzet voor het Signalement.

Graag ontvangen we uw reactie op de volgende vragen:

- 1 Vindt u de afbakening, aandachtspunten en ordeningskader (Bijlage 2) nuttig en bruikbaar?
- 2 Ontbreken er thema's in Bijlage 2
- 3 Zijn dit thema's die tot het werkgebied van ZonMw behoren?
- 4 Zijn er thema's die elders al voldoende worden opgepakt?
- 5 Graag ontvangen we uw suggesties voor mensen die we kunnen raadplegen, voor het proces (zie hierna) of anderszins.

Voorstel proces

Bespreking Koepelcommissie 27 september.

Op niveau van thema's een verdiepingsslag maken of laten maken.

Samenbrengen in een rapport.

Agendering Koepelcommissie.

Bijlage 1 Achtergrond document Thema's

Deze bijlage is te beschouwen als een achtergrond document. De bijlage is een korte samenvatting van thema's of gebieden die in diverse bronnen naar boven zijn gekomen. Er is geen nieuwe inventarisatie gemaakt; de verwachting dat daaruit nog geheel nieuwe thema's naar voren komen is klein. Per bron zijn de thema's aangegeven.

Volgorde van opgenomen bronnen:

- KNAW en WRR, Navigeren en anticiperen in onzekere tijden
- KNAW en WRR, COVID-19, Expertvisies
- Digitale samenleving
- ZonMw bureau
- DGSC-19
- KNAW, WRR en ROB, Verwerven, waarderen en wegen
- Kennisagenda's FMS en NHG
- Internationaal
- Pandemic preparedness and response
- Burgers
- Rapport Bekedam

KNAW en WRR, Navigeren en anticiperen in onzekere tijden, 2 september 2021

<https://www.wrr.nl/actueel/nieuws/2021/09/02/wrr-en-knaw-overheid-moet-anticiperen-op-verschillende-coronascenarios>

Dit advies is de derde en afrondende publicatie in een project waarin de WRR en de KNAW in het licht van de COVID-19-pandemie beleidsopgaven voor Nederland in beeld brengen. De eerste publicatie was een tussentijds bericht voor de informateur dat begin juni is gepubliceerd. Dit tussentijds bericht omvatte vijf mogelijke scenario's voor het verdere verloop van de pandemie. In juli werd een bundel gepubliceerd met korte expert-papers over de impact van COVID-19 op een aantal belangrijke thema's (zie hierna). Met het advies Navigeren en anticiperen in onzekere tijden worden de scenario's verder uitgewerkt en rapporteren de WRR en de KNAW de uiteindelijke bevindingen.

Advies brengt de beleidsopgaven voor gezondheidszorg, samenleving en economie in beeld. Er is veel onzeker. Vijf scenario's over verloop van de pandemie en de maatschappelijke impact daarvan geven handvatten om na te denken over verloop van de pandemie.

Advies bevat twee hoofdboodschappen. Ten eerste dienen zowel overheid als samenleving zich voor te bereiden op verschillende mogelijke scenario's voor de ontwikkeling van de pandemie. Ten tweede dient de overheid zich in haar beleidsaanpak niet alleen te richten op de pandemiebestrijding en het herstel, maar ook op de samenhang daarvan met andere belangrijke maatschappelijke vraagstukken.

Advies geeft vier hoofdaanbevelingen:

1. Anticipeer op verschillende scenario's. Voor alle scenario's geldt: zet in op wereldwijde vaccinatie.
2. Zet in op brede maatschappelijke schokbestendigheid. Niet alleen crisis voorkomen of oplossen; ook samenleving helpen om er op te anticiperen en goed mee om te gaan.
3. Verbind herstelopgave na deze pandemie met de aanpak van langetermijn vraagstukken.
4. Bescherm de waarden van de democratische rechtsstaat. Zorg voor waarborgen van democratische processen en rechtsstatelijke waarden.

Scenario's zijn gebaseerd op vier drijvende krachten: mutaties van het virus, vaccinatie, immuniteit en menselijk gedrag. Twee factoren spelen een cruciale rol bij de vraag welk scenario zich zal ontploegen: wereldwijde vaccinatie en de bereidheid van mensen zich te houden aan maatregelen.

De vijf scenario's zijn:

1. Terug naar normaal
2. Griep+
3. Externe dreiging (andere landen)
4. Continue strijd
5. Worst case

In het KNAW / WRR rapport zijn de volgende noties of onderzoeksgebieden passend bij werkgebied van ZonMw geïdentificeerd:

- Medisch-virologische en gedrags- en maatschappijwetenschappelijke kennis zijn even belangrijk voor advisering en besluitvorming.
- Achterstand in reguliere zorg (advies noemt 340.000 tot 380.000 operaties die niet zijn uitgevoerd; thans wordt gesproken over 170.000 – 240.000).
- Lange termijn (>3 maanden) effecten van COVID-19.
- Ex-COVID-19 patiënten met complicaties.
- Een van de factoren die onderliggend lijkt te zijn aan ernstiger ziekteverloop van COVID-19 is een ongezonde leefstijl.
- Bevindingen tijdens de pandemie kunnen leerpunten voor goede zorg opleveren (bijvoorbeeld daling aantal vroeggeboorten; minder griep; digitale communicatie).
- Toename aantal mensen met mentale klachten.
- Pandemie heeft gezondheidsverschillen verdiept. Geschiedenis leert: pandemieën leiden tot meet gezondheidsschade bij mensen met een lagere ses. Heb aandacht voor het feit dat de pandemie mensen die al kwetsbaar waren harder heeft geraakt.
- Noodzaak tot afweging bescherming gezondheid en verschillende andere grondrechten.

Hoofdaanbeveling 1 Anticipeer op verschillende scenario's

Voor alle scenario's geldt:

- Wereldwijde vaccinatie:
 - Investering in ontwikkeling nieuwe vaccins of aanpassing huidige vaccins blijft nodig.
 - Vraagstuk van vaccinatiebereidheid: ontwikkelen effectieve doelgroepencommunicatie en vragen over effectiviteit drang of plicht'
 - Structurele mondiale samenwerking noodzakelijk: politiek, praktisch en wetenschappelijk. Nederland zou in Europa een voortrekkersrol voor wereldwijde vaccinatie kunnen vervullen.
- Gedrag:
 - Vraag van draagvlak, handelen conform, mate waarin bevolking zich er aan houdt, mate waarin communicatie als rechtvaardig, redelijk en waarachtig wordt ervaren.
 - Mensen zijn ook meer bereid om zich aan de maatregelen te houden als de strategie erachter helder is en systematisch, als de overheid gericht op verschillende doelgroepen communiceert en als het interpersoonlijk vertrouwen en het vertrouwen in instituties en overheid robuust is.
 - Over gedrags- en maatschappijwetenschappelijke kennis: Bovendien moet het daarbij gaan om kennis en inzichten die niet alleen op theoretische inzichten berusten, of in enkele veldexperimenten zijn ontwikkeld zoals in de fieldlabs van de afgelopen periode, maar die – net als de medisch-wetenschappelijke kennis – gefundeerd zijn op gedegen wetenschappelijk onderzoek en expertise. Voetnoot: Laboratoriumkennis moet tevens verrijkt worden met andere kennis om echt te werken in de werkelijkheid.
- Preventie: naast inzetten op wereldwijde vaccinatie wordt voor het voorbereid zijn op het belang van grotere inzet op preventie genoemd. (Gunstiger beloop van de ziekte).
- Dilemma's: beleids-ethische keuzes (prioritering, andere maatschappelijke doelen)

Hoofdaanbeveling 2 Maatschappelijke schokbestendigheid

Versterk pandemic preparedness: medisch en public health

- Internationale monitoring
- Sterker en responsiever zorglandschap (curatief en publieke gezondheidsinfrastructuur)
- Levering geneesmiddelen, vaccins, beschermingsmiddelen, grootschalig testen en vaccineren)

Verhoog schokbestendigheid samenleving met buffers, brandgangen en variatie.

KNAW en WRR, COVID-19: Expertvisies op de gevolgen voor samenleving en beleid, 15 juli 2021

<https://www.wrr.nl/adviesprojecten/coronacrisis/documenten/publicaties/2021/07/15/covid-19-expertvisies-op-de-gevolgen-voor-samenleving-en-beleid>

Bundel bevat beknopte kennissynthesen in de vorm van essays van wetenschappers over effecten van COVID-19 op de beleidsopgaven van Nederland. Bundel vormt een van de pijlers onder scenario

rapport. Acht thema's: gezondheid, economie, samenleving, duurzaamheid & leefomgeving, kennis & technologie, recht, bestuur en internationaal. Voor deze notitie zijn de thema's gezondheid (Coutinho, Mackenbach), samenleving (Hooge, Engbersen, Hameleers en Vliegenthart), kennis&technologie, deels (vd Meulen) bestudeerd. Deze benoemen vraagstukken die de taak van ZonMw betreffen. Overige (sub)thema's kunnen relevant zijn omdat deze gaan over kwesties die de context betreffen waarin ZonMw functioneert. Bijvoorbeeld de democratische rechtsstaat, octrooirechten of interbestuurlijke verhoudingen.

Coutinho

- Aannemelijk dat vaccinatie bij risicogroepen regelmatig herhaald moet worden, gezien genetische veranderingen virus.
- Voor de keuze van toekomstige vaccinstammen is wereldwijde surveillance noodzakelijk.
- Nu geen reden om vaccin in te passen in kindervaccinaties.
- Optreden van virologische veranderingen (virulentie, besmettelijkheid) dient wereldwijd gevolg te worden.
- Hoge vaccinatiegraad op wereldschaal noodzakelijk.
- Uitbraken mogelijk onder niet-gevaccineerde groepen die onderling veel sociale contacten hebben. Zoals bij polio, mazelen, rodehond en bof.
- Chronische gevolgen van een doorgemaakte COVID-19 die tot aanzienlijke schade – en medische kosten kunnen leiden.
- Nieuwe epidemieën en pandemieën ontstaan door een complexe interactie van biologische en veranderende maatschappelijke en ecologische factoren, en zijn tot op heden niet voorspelbaar gebleken of er werden voorspellingen gedaan die niet uitkwamen zoals bij vogelgriep (H5N1). Multidisciplinair onderzoek op dit gebied dient ook in Nederland – hoge bevolkingsdichtheid in combinatie met intensieve veeteelt – krachtig ondersteund te worden en kan nieuwe inzichten opleveren.
- Om beter voorbereid te zijn op toekomstige pandemieën dient de public health aanzienlijk versterkt te worden. Op basis van een evaluatie van de bestrijding van de huidige pandemie kan beslist worden hoe de structuur en de slagkracht regionaal en centraal verbeterd kunnen worden.

Mackenbach

- Vaccinontwikkeling en massieve steun voor vaccinatie in lage inkomenslanden.
- Keuzes op basis van een maatschappelijke kosten-batenafweging. In voetnoot: Er is geen wetenschappelijke consensus over de vraag of de verhouding tussen maatschappelijke kosten en opbrengsten van de rigoureuze lockdown-maatregelen acceptabel was. Het ontbreken van een goede afwegingssystematiek, inclusief de daarvoor benodigde informatie, is een ernstige belemmering voor rationalisering van de bestrijdingsmaatregelen
- Schade aan economie en onderwijs heeft gevolgen voor gezondheid
- Zorg onvoldoende stuurbaar op publieke doelen
- De COVID-19-pandemie vindt haar uiteindelijke oorzaak in ecologische veranderingen, in combinatie met verstedelijking en globalisering. Het vinden van een beter ecologisch evenwicht zal ook het risico op toekomstige pandemieën verkleinen.

Hooge

- Verminderd welzijn van kinderen en jongeren als gevolg van de coronacrisis.
- Vooral jongeren die al psychische problemen ondervonden extra mentaal lijden
- Forse toename werkloosheid jongeren met een mbo-opleiding of een migratieachtergrond
- Tegelijkertijd geeft het merendeel van de jeugd het eigen leven nog steeds een voldoende en is het aannemelijk dat een grote groep terugveert.
- De komende jaren is het zaak de cognitieve en sociaal-emotionele schade bij kinderen en jongeren zoveel mogelijk te herstellen, en hun verdere loopbaan in het onderwijs en op de arbeidsmarkt met speciale aandacht te volgen.

Engbersen

- Sociaal economische gezondheidsverschillen:
 - sterfte door COVID-19 in de eerste maanden na de virusuitbraak voor de laagste-inkomensgroep twee keer zo hoog als voor de hoogste-inkomensgroep.
 - sterfte door COVID-19 voor personen met een niet-westerse migratieachtergrond tijdens de laatste weken van de eerste golf anderhalf keer zo hoog als voor degenen met een Nederlandse achtergrond.

- Sociale kloof in vaccinatiebereidheid:
 - personen met een lage opleiding, een laag inkomen en een niet-westerse migratieachtergrond zijn significant minder bereid tot vaccinatie dan degenen met een hogere opleiding, een hoog inkomen en zonder migratieachtergrond.
- Burgers met gering vertrouwen in de politiek en instanties als de GGD en het RIVM, staan meer afwijzend tegenover vaccinatie.
- Het aanvankelijke hoge niveau van vertrouwen in overheden en publieke gezondheidsinstellingen is in april 2020-maart 2021 sterk teruggelopen, vooral bij kwetsbare groepen en groepen die geraakt zijn door de coronamaatregelen.
- Voor effectiviteit van beleid waaronder vaccinatiebeleid is herstel van vertrouwen van groot belang.
- Mensen met een sterk sociaal netwerk zijn beter in staat om te gaan met de mentale gevolgen van de coronapandemie. Sociaal kapitaal vergroot de veerkracht van mensen.
- Beleidsmakers moeten een beter begrip hebben van de alledaagse problemen, gevoelens en overtuigingen die bij bewoners van kwetsbare gebieden spelen.

Hameleers en Vliegenthart

- De sterke aanwezigheid van desinformatie – en het daarmee gepaard gaande beschadigde vertrouwen in de gevestigde autoriteiten – kan gevolgen hebben voor de aanpak van het coronavirus en de nasleep hiervan in de komende jaren, zoals de vaccinatiecampagnes en het voorkomen van een nieuwe uitbraak.
- Een adequate reactie tegen desinformatie is informatie. Op dit moment bestaat meer dan 99 procent van het informatieaanbod *niet* uit desinformatie. Deze balans moet behouden, en waar mogelijk, versterkt worden. Burgers moeten altijd toegang hebben tot hoogwaardige informatie die aantrekkelijk, gratis en makkelijk te begrijpen is.

Van der Meulen

Burgerwetenschap, twee vormen: 1. dataverzameling door burgers en 2. Kennis, ervaringen en belangen van burgers worden onderdeel van het kennisproces / opheffen van het harde onderscheid tussen wetenschappelijke kennis en expertise van burgers.

Lessen uit de ontwikkeling van democratische burgerwetenschap voor de toekomst van COVID-19-achtige situaties:

- dat de terechte verwachting dat beleid gestoeld is op goede kennis, evidence based is, niet betekent dat die kennis alleen maar kan komen van modellen en laboratoriumproeven. Dat soort kennis is juist onvoldoende en moet, en kan, verrijkt worden met andere kennis om echt goed te werken in de werkelijkheid.
- ervaringen en inzichten van professionals, instellingen en burgers met het te beheersen fenomeen, in dit geval COVID-19, zijn daarbij belangrijk – ook, of juist, als ze niet passen op de modellen. Er ligt een verantwoordelijkheid van wetenschappers om te helpen die inzichten en ervaringen tot zinvolle data te maken.
- burgerwetenschap voor complexe besluitvorming betekent niet alleen het delen van de controle over de werkelijkheid met burgers, maar ook het delen van de besluitvorming met burgers.

Digitale samenleving

ZonMw is betrokken bij de ontwikkeling van het interdepartementale Kennisplatform Online Samenleving, een initiatief genomen vanuit de chief science officers van acht ministeries (SZW, VWS, JenV, OCW, BZK, I&W, EZK en BZ). Platform heeft kennisagenda Digitale samenleving gemaakt. Vier domeinen: Leefomgeving, (Thuis)werken, Leren en Ontwikkelen, Samenleven. Het traject is gericht op het identificeren van de lange termijn trends, kansen, risico's, kennisvragen en maatschappelijke opgaven die voortkomen uit en/of versterkt worden door de COVID-19 pandemie. Het doel is bij te dragen aan een interdepartementale onderzoeksprogrammering in de vorm van een interdepartementale kennisagenda Online Samenleving en aan op bewijs gebaseerde beleidsontwikkeling. De definitieve kennisagenda zal gelanceerd worden tijdens de Interdepartementale Wetenschapstweedaagse op 13 en 14 oktober 2021.

Op dit thema is een deelprogramma 'Digitale samenleving' in ontwikkeling rondom 4 aspecten van de interdepartementale kennisagenda: gezonde leefomgeving, nieuwe werken, leren en ontwikkelen en

digitale samenleving. Dit programma wordt ontwikkeld samen met NWO vanuit de Nationale Wetenschapsagenda (NWA) synergie programmalijn. NWO bestuur heeft recent de post-COVID (digitale) samenleving aangemerkt als prioritair thema voor het NWA/KIC – Synergie programma voor 2021. Er is €7,5 M beschikbaar gesteld door NWO. Er wordt matching financiering gezocht bij 8 betrokken departementen. We verwachten eerste rondes in 2022.

Overstijgende thema's van kennisagenda digitale samenleving:

1. Nieuwe en oude scheidslijnen en kansenongelijkheid in de online samenleving
2. De groeiende rol en invloed van technologiebedrijven.
3. Het publieke domein en de sociale infrastructuur in de online samenleving
4. Het veranderende ritme van de samenleving
5. Fysieke en mentale gezondheid in de online samenleving
6. Plaatsonafhankelijk leven, werken, zorgen en leren
7. Verschuivende verantwoordelijkheden
8. Groeiend belang van wendbaarheid op de arbeidsmarkt
9. Veranderende woonwensen, meer aandacht voor groen en klimaat

ZonMw bureau

Huidige deelprogramma's COVID-19:

- Vaccinatie
- Behandeling
- Herstel en nazorg
- GOR
- Epidemiologie en transmissie – programma is in ontwikkeling

Rapportage huidige COVID-programma, 27 juli 2021: 470 projecten gefinancierd en gestart op 11 thema's die ministerie van VWS gebruikt:

1. Effectiviteit en impact maatregelen (gedragsinterventies én veerkracht v/d samenleving)
2. Evolutie en verspreiding (transmissie en epidemiologie)
3. Testen en traceren (diagnostiek van besmetting)
4. Monitoring dashboard én voorspelling en verloop (risicoanalyse en prognostiek)
5. Behandeling en vaccinatie COVID-19
6. COVID-19 aanhoudende klachten en nazorg
7. Gevolgen voor zorgpersoneel en werk
8. App melder (digitaal)
9. Virus, immuniteit, immuunrespons en pathogenese
10. Organisatie van zorg en preventie (inclusief eHealth)
11. Zorg en preventie voor kwetsbare burgers

Opgaves voor ZonMw gedeeld met VWS dd 1 september 2021:

Eind augustus heeft VWS aan ZonMw gevraagd om snel aan te geven:

1. Welke nieuwe opgaves liggen er voor ZonMw naar aanleiding van de coronapandemie (korte termijn/ lange termijn)?
2. Wat is er voor ZonMw nodig om voorbereid te zijn op een volgende pandemie (Pandemic preparedness)?

Antwoord ZonMw:

1. Welke nieuwe opgaves liggen er voor ZonMw naar aanleiding van de coronapandemie (korte termijn/ lange termijn)?

De core business van ZonMw is het ontwikkelen en uitvoeren van kennis en innovatieprogramma's. Op het terrein van Corona / COVID-19 hebben we vanaf het begin ingezet op het nu en in de toekomst met onderzoek en kennis bijdragen aan oplossingen in de strijd tegen het Coronavirus en COVID-19 als ook aan de effecten daarvan op de maatschappij.

Wij zien dat er voor zowel de korte als de lange termijn nog belangrijke vraagstukken liggen. Voorbeelden (zeker niet volledig)

- Preventie en leefstijl. Het samenspel van chronische en infectieziekten (niet-overdraagbare en overdraagbare ziekten) wordt steeds belangrijker. Bij nieuwe infectieziekten zoals Covid-19, die ernstiger en dodelijker zijn in b.v. personen met obesitas of diabetes, is de rol van comorbiditeit bij het risico op infectieziekten duidelijk zichtbaar geworden voor. Andere infectieziekten zoals hiv, tuberculose, hepatitis en zoönosen die wereldwijd tot een aanzienlijke gezondheidslast bijdragen, worden waarschijnlijk ook beïnvloed door chronische ziekten zoals diabetes. Meer onderzoek naar de invloed, zowel positief als negatief van leefstijl \ voeding etc. is nodig.
- Epidemiologie en Transmissie. Nu we ervan uit kunnen gaan dat het virus onder ons zal blijven is meer begrip voor de manier waarop het virus zich gedraagt van groot belang. Hier liggen, weten wij van experts, nog veel vragen.
- Long COVID. Veel COVID-19 patiënten hebben langere tijd nadat ze ziek zijn geworden nog last van één of meerdere symptomen die hen ernstig kunnen belemmeren bij hun activiteiten. Er is inmiddels onderzoek gestart naar het vóórkomen en naar de oorzaak hiervan. Waar we nauwelijks op hebben kunnen inzetten (omdat geen financiële middelen hiervoor beschikbaar zijn) is kennis over de behandeling en de organisatie van de zorg rondom deze longCOVID patiënten.
- Non COVID (effecten van de pandemie op de normale zorg); de Federatie van Medisch Specialisten heeft de belangrijkste vragen op dit thema geprioriteerd voor zover het de curatieve sector betreft. Vanuit de langdurige zorg en vanuit de GGZ is zo'n initiatief er nog niet geweest. In de GGZ is het zeer aannemelijk dat de andere manier van werken gedurende de lockdowns effecten heeft gehad zowel negatief als positief. Maar onderzoek op dit terrein is er nog nauwelijks. En de crisis zelf kan GGZ problematiek hebben veroorzaakt. Ook daar is nog weinig zicht op.

Het moge duidelijk zijn dat, om de komende tijd te blijven bijdragen aan oplossingen voor problemen die de pandemie veroorzaakt, er nog een aantal jaren programma's met passend budget nodig zijn. Daarnaast hebben we gezien dat randvoorwaarden voor de wetenschap om goed op de acute vragen in te spelen van belang zijn. Denk aan:

- Bij crisis: Versnelde procedures, staatssteunvraagstukken. ZonMw heeft hiervoor allemaal in hoog tempo oplossingen gevonden. Draaiboeken hiervoor kunnen in de toekomst behulpzaam zijn.
- Bouwen aan een infrastructuur voor onderzoek, die klaar staat om snel te worden opgeschaald. Zie het clinical trial netwerk waar we met VWS al mee bezig zijn in het Covid behandelprogramma. Daar wordt de basis gelegd maar zal in de toekomst meer/structureel financiering voor beschikbaar moeten worden gemaakt. In het clinical trial netwerk zou zowel aandacht moeten zijn voor vroege fase onderzoek naar nieuwe middelen en vaccins, maar ook bij de verpleeghuizen, huisartsen en ziekenhuizen om snel (pragmatische) studies te kunnen starten. Maar ook bv aan de knelpunten waar iedereen in de coronapandemie tegenaan liep moet worden gewerkt, zoals versnelde ethische toetsing, lokale uitvoerbaarheid en regulatoire toetsing en vergoeding van zorg binnen studies.
- Data infrastructuur, hoe zorgen we dat we snel data van patiënten/burgers beschikbaar hebben om een pandemie te volgen en onderzoek te doen.

2. Wat is er voor ZonMw nodig om voorbereid te zijn op een volgende pandemie (Pandemic preparedness)?

Binnen onze infectieziekteprogrammering is altijd een beetje ruimte geweest voor pandemic preparedness. Dat moet fors uitgebreid worden. Er zijn al verschillende initiatieven zowel op Europees niveau als in Nederland waar ZonMw in meer en mindere mate bij betrokken is.

Onderzoeksprogrammering met een passend bijbehorend budget is absoluut noodzakelijk om voorbereid te zijn op volgende grote (maar ook kleinere) infectieziekten uitbraken.

Daarbij moet niet alleen worden gedacht aan het snel kunnen oppikken van nieuwe infecties en het zorgen voor goede behandelingen en vaccins. Een veel bredere insteek waarbij ook alle gevolgen voor de woon-, werk, en leefomgeving worden meegenomen is nodig. En aandacht voor de maatschappijleer gevolgen én de manier waarop we daarmee om kunnen gaan. Veel lessen te leren!

DGSC-19

Herstellopgaven benoemd door DGSC-19 (programma directoraat COVID-19 bij J&V die alle COVID directoraten in verschillende ministeries coördineert):

- Kwetsbare groepen
- Sociale en mentale veerkracht van de samenleving
- Gezonde en veilige fysieke leefomgeving
- Hybride werken
- Voorbereiding toekomstige (pandemische) crisissen
- Bestuurlijke verhoudingen in crisissituaties

KNAW, WRR en ROB: verwerven, waarderen en wegen. De inzet van kennis bij beleidsadvisering in crisistijd

<https://www.wrr.nl/publicaties/publicaties/2021/06/10/verwerven-waarderen-en-wegen.-de-inzet-van-kennis-bij-beleidsadvisering-in-crisistijd>

In dit essay identificeren en beschrijven de auteurs de spanningen die in tijden van crisis kunnen ontstaan rondom de rol van kennis in wetenschap, beleid en politiek.

Onderscheid (ideaaltypisch) in acute, chronische en voorspelde crisis:

- Acuut: urgent, onzeker, onvoorspelbaar. In acute fase ligt nadruk op technocratische en wetenschappelijke benadering van de kwesties en problemen.
- Chronisch: acute fase duurt zo lang dat roep om bredere afweging (dan alleen gezondheidsrisico's of andere risico's) dominantier wordt. Wat betekent de crisis voor economie en samenleving? Chronische fase vraagt een bredere afweging en daarmee om multi- en interdisciplinair onderzoek en om verbinding tussen theorie en praktijk.
- Voorspelde crisis: gebeurtenis die geheel of deels kan worden afgewend mits juiste voorbereidingen en maatregelen genomen worden. Vanwege onzekerheid kan voorbereiding nooit perfect zijn.

Voor elke crisis geldt:

Onzekerheid

Transparantie en communicatie zijn essentieel

Kennisagenda's FMS en NHG

De in het COVID-programma passende onderwerpen uit Kennisagenda's van FMS en NHG zijn opgenomen in de subsidieoproepen (behandelvragen van de FMS in twee rondes; NHG behandelvragen in aparte ronde, aanhoudende klachten in aparte ronde). Mogelijk dat een update van de kennisagenda's noopt tot hernieuwde aandacht vanuit ZonMw programma's.

Internationaal

[COVID-19 Research Recommendations & Considerations for GloPID-R 2021–2023 – GloPID-R;](#)

(ZonMw is lid van gloPID-r)

Topics not currently covered by the 2020 WHO R&D Blueprint: Emerging themes :

- Operational research to improve the effectiveness and adaptability of response activities.
- Implementation research to determine the best application of medical countermeasures, particularly with vulnerable or hard-to-reach populations.
- Research focusing on policy and economy related to the pandemic response and recovery, including preparedness for future pandemics.
- Research addressing the environmental impact of COVID-19.
- Research into the mental health impacts of the pandemic and lessons for future preparedness planning.
- Research focusing on long COVID.

WHO: [COVID-19 Research and Innovation Achievements \(who.int\)](#). (in de titel staat achievements, maar in de inhoud staan ook de research gaps).

Europa: nieuw pandemie-agentschap (30 miljard, 6 jaar): Health Emergency preparedness and Response Authority (HERA): risicoanalyses, onderzoek nieuwe vaccins, productiecapaciteit vaccines en materiaal in kaart brengen.

Partnerschap voor Pandemic preparedness waarin ZonMw en RIVM Nederland vertegenwoordigen.

CSA (subsidie Coordination and support Action, ondersteunende activiteiten) is 21 september ingediend bij Europese Commissie. Waarschijnlijk wordt in januari 2022 gestart. Doel van de CSA is

een Strategic Research en Innovation Agenda (SRIA) ontwikkelen, en het partnerschap zelf vorm geven.

Pandemic preparedness and response PP&R – aanvraag bij Nationaal Groeifonds

- VWS dient de aanvraag in bij EZ. Health Holland trekt dit. Een vroege versie van de aanvraag staat hier: [Deltaplan Preparedness and Reponse \(DPR\) | Publicatie | Nationaal Groeifonds](#)
- Erasmus MC en Delft hebben het centrum Pandemic & Disaster Preparedness Center ([Convergence - Crossing Boundaries \(convergencealliance.nl\)](#)) opgericht en zijn deelnemer.
- KNAW heeft een commissie ingesteld: Pandemic preparedness.

Aanvraag richt zich op kennisontwikkeling en -gebruik, datagebruik, technologie, ontwikkeling van producten en diensten voor behandeling en preventie om beter te kunnen anticiperen op risico op uitbraken van infectieziekten. Daarmee de gevolgen (voor maatschappij en economie) te verzachten en economische groei te realiseren. Besluitvorming volgt later dit jaar.

Burgers

Patiëntenorganisatie voor mensen met langdurige COVID. Initiatief van Longfonds.
<https://coronaplein.nu/>

C-support (in oktober 2020 met subsidie van VWS opgericht als 2e poot van Q-support: <https://www.c-support.nu/>

Petitie 6 juli aangeboden aan Tweede Kamer
<https://petities.nl/petitions/oproep-om-erkenning-gecoördineerd-onderzoek-en-behandeling-langdurige-covid?locale=nl>

Wij De vergeten en groeiende groep van Nederlandse Langdurige COVID-, Long COVID- of PASC-patiënten.

Constateren

1. Dat PASC door werkgevers, politiek en medici vaak **niet erkend** wordt.
2. Dat Nederland internationaal gezien **achterblijft** bij het opstarten van multidisciplinair **onderzoek** naar oorzaken en mogelijke behandeling van PASC.
3. Dat behandeling beperkt blijft tot paramedische herstellzorg. Een interdisciplinaire en gecoördineerde **behandelaanpak** is vereist.
4. Dat veel PASC patiënten hun **werk** en hun **kansen op de arbeidsmarkt** verliezen.

en verzoeken

1. Wetenschappelijk **onderzoek** multi- en interdisciplinair vorm te geven en patiënten actief te betrekken bij de vraagstelling.
2. Toegankelijke **centra** voor onderzoek en behandeling van PASC op te richten.
3. Een multidisciplinair **behandelaanbod** uit te werken, afgestemd op de patiënten noden en vergoed via de zorgverzekering.
4. Oplossingen te bieden rond **reïntegratie, ziektevergoeding en inkomensverlies**.
5. Hiertoe voldoende **fondsen** vrij te maken.

Rapport Bekedam Zoönosen in het vizier [Rapport Bekedam 'Zoönosen in het vizier' | Tweede Kamer der Staten-Generaal](#)

Bijlage 2 Eerste aanzet tot Signalement

Dit document is een eerste aanzet voor het signalement en heeft twee pagina's en vijf paragraafjes:

- Afbakeningsvragen
- Kwesties genoemd in documenten
- Aandachtspunten
- Vier drijvende krachten scenario's
- Ordeningskader voor signalement

Afbakeningsvragen: wat is het onderwerp van het signalement?

COVID-19 inhoud

Signalement gaat primair over COVID-19; nadrukkelijk tegen de achtergrond dat in de toekomst ook andere overdraagbare micro-organismen (pathogenen) een uitbraak van een besmettelijke ziekte zoals COVID-19 kunnen veroorzaken en uitgaande van een brede benadering van gezondheid.

COVID-19 onderzoeksinfrastructuur

Signalement gaat naast inhoudelijke thema's ook over de onderzoeksinfrastructuur en betrokken partijen.

Wereldwijd, nationaal, regionaal, lokaal?

Signalement gaat primair over COVID-19 of een andere besmettelijke ziekte met een behoorlijke impact op Nederland of op een regio in Nederland. Waarbij meerdere departementen en bestuurslagen verantwoordelijkheid hebben en waar mogelijk belangentegenstelling aan de orde is.

Lessons learned

De lessons learned van de corona pandemie kunnen in kaart gebracht worden en gewaardeerd worden (in een aparte verdiepingsslag). Vervolgens kunnen zij richting aan het signalement geven:

- Inhoudelijk en methodologisch, bijvoorbeeld de fieldlabs
- Onderzoeksinfrastructuur: bijvoorbeeld consortia, dataverzameling en – analyse, positie van RIVM, GGD'en en bedrijfsleven, afspraken over publicaties, internationale samenwerkingen.

De kwesties genoemd in de bestudeerde documenten (bijlage 1) gaan over:

- Gevolgen van pandemie zelf en maatregelen voor gezondheid van groepen mensen.
- Gevolgen van pandemie zelf en maatregelen voor samenleving en gezondheidszorg.
- Voorkomen of verzachten van gevolgen van een volgende uitbraak.
- Breder afwegingskader

Aandachtspunten, documenten attenderen ons voorts op:

- De sterke internationale dimensie van infectieziekten
- Medische / biologische / epidemiologische kennis en gedrags- en maatschappijwetenschappelijke kennis zijn even essentieel
- Fase van crisis: acuut met focus op wetenschap, technocratie; chronisch met ruimte voor andere belangrijke overwegingen en vragen en noodzaak van multidisciplinair onderzoek. Voorspelde crisis: kan (deels) worden afgewend mits juiste voorbereidingen en maatregelen.
- Belang van communicatie en transparantie (voor herstel/behoud vertrouwen in overheden, GGD en RIVM).
- Ideeën over wtsch kennis, praktijkkennis, burgerparticipatie, vertrouwen in de wetenschap
- Het werkgebied van ZonMw: zorg, gezondheid, volksgezondheid, welzijn

Vier drijvende krachten bepalen welk scenario (zie bijlage 1: terug naar normaal – worst case) zich ontrolt:

- Mutaties van het virus
- Vaccinatie
- Immuniteit
- Menselijk gedrag

Orderingskader met vier lijnen

- 1 Maximaal inzetten op Terug naar normaal of Griep+ scenario door inzetten op de vier drijvende krachten:
 - Mutatie, virulentie, besmettelijkheid van virus: wereldwijd. Borgen dat Nederlandse onderzoekers maximaal aangehaakt zijn en pro-actief initiëren en participeren.
 - Vaccinatie: nationaal en wereldwijd. Nieuwe vaccins, aanpassingen, veiligheid, beschikbaarheid, toegankelijkheid, aantal vaccinaties, jonge kinderen?, vaccinatiebereidheid, uitbraken niet-gevaccineerde groepen.
 - Immuniteit: nationaal en wereldwijd. Mate en duur
 - Menselijk gedrag: nationaal. Draagvlak, handelen, vertrouwen, veerkracht, denk- en doenvermogen (<https://www.wrr.nl/publicaties/publicaties/2020/09/15/doenvermogen>), vaccinatiebereidheid, preventie en bevordering gezonde leefstijl
- 2 Inzicht in gevolgen voor gezondheid groepen mensen, herstellen, interventies:
 - Positieve effecten op gezondheid en welzijn van de maatregelen
 - Lessons learned: leerpunten voor goede zorg, kwetsbare groepen onvoldoende bereikt, digitale communicatie/e-health
 - Langdurige COVID klachten, chronisch
 - Complicaties bij (ex) COVID patiënten
 - Uitgestelde zorg
 - Mentale klachten, welzijn, psychisch
 - Lange termijn gezondheidseffecten
 - Ervaringskennis COVID patiënten
- 3 Inzicht in gevolgen voor (publieke) gezondheidszorg en samenleving, herstellen
 - Sociaal economische gezondheidsverschillen
 - kwetsbare groepen: analyse, nieuwe strategieën
 - Structuur, organisatie, aansturing van zorg en publieke gezondheidszorg
 - Digitale samenleving
- 4 De acute fase voorbij: breder afwegingskader en evaluatie
 - Bescherming gezondheid vs andere grondrechten
 - Voorbereiding evaluatie coronabeleid
 - Ethische vraagstukken, bv prioritering
 - Maatschappelijke kosten en baten afweging